

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Εισαγωγή στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (Υ) ΙΣΕ 101

Διδάσκων: Γρηγόριος Ψαλλίδας, Αναπληρωτής Καθηγητής

**Η παλινόρθωση της μοναρχίας και το καθεστώς της
4ης Αυγούστου**

Ακαδημαϊκό Έτος 2013-2014

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Η περίοδος της πολιτικής αστάθειας (1932-1935).....	4
Το Κίνημα του 1935 και η παλινόρθωση της βασιλείας.....	11
Η δικτατορία της 4 ^{ης} Αυγούστου.....	18
Το καθεστώς της 4 ^{ης} Αυγούστου.....	22
Σύνοψη.....	27
Βιβλιογραφία	28

Εισαγωγή

Η επιβολή του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου δεν ήταν αποτέλεσμα μίας βίαιης ανατροπής του κοινοβουλευτισμού, αλλά το αποτέλεσμα μίας σειράς πολιτικών κρίσεων και βίαιων στρατιωτικών επεμβάσεων, οι οποίες λειτούργησαν σωρευτικά, με συνέπεια η μετάβαση προς το δικτατορικό, αυταρχικό και οιονεί ολοκληρωτικό καθεστώς υπό τον βασιλιά Γεώργιο Β΄ και τον Ι. Μεταξά να γίνει με τρόπο απλό και αβίαστο, σχεδόν με τη συγκατάθεση των μεγαλύτερων κοινοβουλευτικών παρατάξεων.

Οι περιπέτειες της ελληνικής Β΄ Δημοκρατίας από το 1922 έως το 1928 είχαν αφήσει τα σημάδια τους στην πολιτική ζωή της χώρας και είχαν οικοδομήσει μία ιδιάζουσα νοοτροπία στο πολιτικό προσωπικό. Αυτή η ιδιάζουσα νοοτροπία αφορούσε στην αποδοχή του πολιτικού ρόλου του στρατού, και διακατείχε το μεγαλύτερο μέρος του πολιτικού φάσματος. Η περίοδος διακυβέρνησης από το Κόμμα Φιλελευθέρων υπό τον Βενιζέλο, από το 1928, αρχικά δημιούργησε την ελπίδα ότι η χώρα οδεύει προς την ηρεμία και την ανάπτυξη, με την εξασφάλιση ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος στην εξωτερική πολιτική και την έναρξη μίας ανορθωτικής πορείας στην οικονομία και την κοινωνία. Η ελπίδα αυτή, όμως, χάθηκε υπό το βάρος των συνεπειών της διεθνούς οικονομικής κρίσης, οι οποίες - αν και καθυστέρησαν να πλήξουν ευθέως την Ελλάδα - οδήγησαν σε κοινωνική αναταραχή και όξυνση της πολιτικής κριτικής προς την κυβέρνηση. Η απάντηση του Βενιζέλου ήταν η ταύτιση της δημοκρατίας με το κόμμα και το πρόσωπό του, καθώς και η διολίσθηση προς αυταρχικές πολιτικές επιλογές, με όχημα την κινδυνολογία για πολιτική εκτροπή και στρατιωτική επέμβαση.

Αναπόφευκτα, τα πράγματα οδηγήθηκαν εκεί ακριβώς που έδειχνε η προεκλογική επιχειρηματολογία του Βενιζέλου. Μία σειρά πολιτικών κρίσεων και στρατιωτικών κινημάτων που ακολούθησαν, οδήγησαν στη βαθιά ρήξη των βασικών παρατάξεων και ταυτόχρονα στην αποξένωσή τους από τον λαό. Η πρόσκαιρη επικράτηση της αντιβενιζελικής παράταξης δεν ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να δώσει λύση στο πολιτικό αδιέξοδο και προκρίθηκε η επιλογή της – ακόμα και πραξικοπηματικής - επαναφοράς της βασιλείας, ώστε ο θεσμός αυτός να λειτουργήσει ως γέφυρα επαναπροσέγγισης των δύο πολιτικών πόλων. Η ατολμία, όμως, και η μικροκομματική λογική των ηγετών των παρατάξεων, παρέτεινε το κενό εξουσίας ακόμη και μετά την επάνοδο του Γεωργίου Β΄. Το κενό αυτό κάλυψε ο ίδιος ο βασιλιάς, συμβάλλοντας στην επιβολή της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου και τελικά του ομώνυμου καθεστώτος υπό τον Ι. Μεταξά, και έτσι στην μακροβιότερη μέχρι τότε συνταγματική εκτροπή στην ιστορία της χώρας.

Η περίοδος της πολιτικής αστάθειας (1932-1935)

Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης του Βενιζέλου τον Μάιο του 1932, το κόμμα των Φιλελευθέρων απέρριψε προτάσεις για κυβερνήσεις συνεργασίας, και πρότεινε τη λύση μιας δικής του κυβέρνησης μειοψηφίας, που θα έχαιρε, όμως, της εμπιστοσύνης της πλειονότητας της Βουλής. Με τον τρόπο αυτόν ο Βενιζέλος υπολόγιζε ότι θα μπορούσε να ελέγχει τις πολιτικές εξελίξεις και το κυβερνητικό έργο, χωρίς να χρεώνεται ο ίδιος και το κόμμα του τη φθορά της καθόλου δημοφιλούς αλλά αναγκαστικής - λόγω της οικονομικής κρίσης - πολιτικής περικοπών. Τελικά, στις 26 Μαΐου σχηματίστηκε κυβέρνηση του «Αγροτικού και Εργατικού Κόμματος» υπό τον Αλ. Παπαναστασίου.

Η νέα κυβέρνηση προχώρησε άμεσα στην εξαγγελία μέτρων για την ανακούφιση των ασθενέστερων οικονομικά κοινωνικών ομάδων, κυρίως των αγροτών και των εργατών, πράγμα που ανησύχησε τον Βενιζέλο που διέβλεπε τον κίνδυνο εκλογικής διαρροής από τους Φιλελευθέρους προς το κόμμα του Παπαναστασίου. Για τον λόγο αυτόν, δήλωσε ότι οι Φιλελεύθεροι θα δώσουν μεν ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση, αλλά με την επιφύλαξη ότι η κυβέρνηση θα προχωρούσε σε πολιτικές σύμφωνες με τις εκτιμήσεις του. Ο Παπαναστασίου, μην μπορώντας να δεχθεί τον εκβιασμό, κατέθεσε την παραίτηση της κυβέρνησής του. Έτσι, σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση Φιλελευθέρων, της οποίας η θητεία θα ολοκληρωνόταν με τη λήξη της κοινοβουλευτικής περιόδου, τον Σεπτέμβριο του 1932.

Η νέα κυβέρνηση των Φιλελευθέρων ήταν μία καθαρά προεκλογική κυβέρνηση, καθώς η αντιπαράθεση των κομμάτων για την προσέλκυση ψηφοφόρων και τη μείωση της δύναμης των αντιπάλων, ξεκίνησε ήδη από τον Ιούνιο. Η αντιπαράθεση αυτή χαρακτηρίστηκε από μεγάλη οξύτητα, για την οποία την κύρια ευθύνη φέρει ο Βενιζέλος, ο οποίος επικαλέστηκε τον κίνδυνο εμφυλίου πολέμου και στρατιωτικής δικτατορίας στην περίπτωση νίκης του «Λαϊκού Κόμματος», προσπαθώντας να κινητοποιήσει τα ανακλαστικά του ευρύτερου δημοκρατικού χώρου και να ξυπνήσει τις αναμνήσεις των ψηφοφόρων από τον Εθνικό Διχασμό και τη δικτατορία του Πάγκαλου.

Η στρατηγική αυτή βασιζόταν στο ότι ο Τσαλδάρης, ως ηγέτης του «Λαϊκού Κόμματος» δεν είχε αναγνωρίσει ποτέ επίσημα το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας. Ενάμιση μήνα πριν τις εκλογές, μάλιστα, ο Βενιζέλος δήλωσε ότι ο στρατός θα είχε κάθε δικαίωμα να επέμβει στην περίπτωση που το «Λαϊκό Κόμμα» ερχόταν στην εξουσία. Οι επιλογές του Βενιζέλου προκάλεσαν τη συλλογική αντίδραση των υπολοίπων κομμάτων, τα οποία, συμπεριλαμβανομένου του «Λαϊκού», δήλωσαν επίσημα ότι κανένα τους δεν επεδίωκε την κατάλυση του πολιτεύματος. Ο Παπαναστασίου, μάλιστα, κατήγγειλε στον Τύπο ότι στο

στράτευμα είχε συσταθεί οργάνωση με σκοπό την με κάθε τρόπο διατήρηση των Φιλελευθέρων στην εξουσία.

Οι εκλογές διεξήχθησαν με το αναλογικό σύστημα, ως προσωπική επιλογή του Βενιζέλου, που φοβούταν μία επανάληψη της εκλογικής ήττας του Νοεμβρίου του 1920. Όμως, οι φόβοι του Βενιζέλου για εκλογική ενίσχυση του «Λαϊκού Κόμματος» δεν φαίνεται να ήταν βάσιμοι. Η εμφυλιοπολεμική ρητορική του δεν προκάλεσε απώλειες στο κόμμα του Τσαλδάρη, αλλά στο δικό του, με πολλούς ψηφοφόρους των Φιλελευθέρων να μετακινούνται προς τα μικρά δημοκρατικά κόμματα. Συνολικά, οι Φιλελεύθεροι απέσπασαν το 33,18% των ψήφων και 97 έδρες στη Βουλή, το «Λαϊκό Κόμμα» 33,58% των ψήφων και 95 έδρες, ενώ οι υπόλοιπες έδρες μοιράστηκαν στα υπόλοιπα κόμματα, κυρίως της δημοκρατικής παράταξης, ενώ το «Κόμμα των Ελευθεροφρόνων» του Μεταξά έλαβε μόλις το 0,98% των ψήφων και εξέλεξε τρεις βουλευτές. Το Κ.Κ.Ε., το οποίο -κατά τον Βενιζέλο συνιστούσε απειλή για το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα - έλαβε με τη μορφή του «Ενιαίου Μετώπου Εργατών και Αγροτών» το 4,97% και 10 έδρες στη νέα Βουλή, ενώ ο άλλος συνδυασμός της αριστεράς, μεταξύ των «Αγροτικών» και του «Ελληνικού Τμήματος της Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς», έλαβε το 6,12% των ψήφων και 11 έδρες.

Παράλληλα με τις βουλευτικές εκλογές, σύμφωνα με τις επιταγές του συντάγματος, το εκλογικό σώμα εξέλεξε και 30 από τα 90 μέλη της Γερουσίας σε 11 εκλογικές περιφέρειες. Οι απώλειες των Φιλελευθέρων και σε αυτήν την εκλογική αναμέτρηση ήταν σημαντικές. Ενώ μέχρι τότε κατείχε 24 (εκ των τριάντα) έδρες, τώρα έλαβε 16. Το «Λαϊκό Κόμμα» τετραπλασίασε τις έδρες του, εκλέγοντας πλέον 16 γερουσιαστές έναντι των τεσσάρων εδρών που είχε στην προηγούμενη θητεία.

Καθώς κανένα κόμμα δεν συγκέντρωνε την απόλυτη πλειοψηφία και η οποιαδήποτε συνεργασία μεταξύ των δύο ισχυρότερων κομμάτων της Βουλής αποκλειόταν, ως μόνη λύση φαινόταν η δημιουργία κυβέρνησης από το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τα μικρότερα κόμματα του δημοκρατικού χώρου. Από την πλευρά του, όμως, ο Βενιζέλος δεν ήθελε να συνεχίζει να επωμίζεται ο ίδιος και το κόμμα του το κόστος της οικονομικής κρίσης, και την άποψη αυτή συμμερίζονταν και τα υπόλοιπα κόμματα της δημοκρατικής παράταξης. Η λύση, λοιπόν, που αντιπρότειναν ήταν να σχηματιστεί κυβέρνηση συνεργασίας, με πυρήνα το «Λαϊκό Κόμμα» αφού πρώτα, όμως, αυτό αναγνώριζε επίσημα το πολίτευμα. Ο Τσαλδάρης αποδέχθηκε τη μόνη δυνατή διέξοδο από το πολιτικό τέλμα και ταυτόχρονα τη μόνη που του έδινε τη δυνατότητα να σχηματίσει κυβέρνηση, έστω και μη αυτόνομη.

Η αναγνώριση του πολιτεύματος από τον Τσαλδάρη ήρε τις επιφυλάξεις και των στρατιωτικών, και η κυβέρνηση που σχημάτισε με τη συμμετοχή των κομμάτων του Μεταξά, του Χατζηκυριάκου και του Κονδύλη, απέσπασε την ανοχή των Φιλελευθέρων, των Προοδευτικών και των Αγροτοεργατικών. Αν και δεν είχε γίνει αντιληπτό εκείνη τη στιγμή, η συμμαχία του Κονδύλη και του Χατζηκυριάκου, δύο πρώην στρατιωτικών, από τους πλέον ένθερμους της αντιβασιλικής μερίδας, με το «Λαϊκό Κόμμα», θα ήταν οριστική και θα είχε βαρύτατες συνέπειες για την εξέλιξη των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων. Φαίνεται ότι η προσέγγιση των δύο ανδρών και των πολιτικών ομάδων που είχαν συγκροτηθεί γύρω τους με την πλευρά του Τσαλδάρη ήταν απόρροια της νοοτροπίας των στρατιωτικών ότι έχουν κάθε δικαίωμα να καθορίζουν τα πολιτικά πράγματα, σε συνδυασμό με τη σταθερή στάση του Κόμματος των Φιλελευθέρων να μην τους αξιοποιεί πολιτικά, κυρίως λόγω των επιφυλάξεων του Πλαστήρα.

Η κυβερνητική θητεία του Τσαλδάρη ήταν πολύ μικρή χρονικά, αφού διήρκεσε περίπου έξι μήνες, έως τον Μάρτιο του 1933. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της ήταν η κοινοβουλευτική της αδυναμία, η οποία φάνηκε από την πρώτη στιγμή, και συμπαρέσυρε και τη Γερουσία, αφού κατά την εκλογή των γερουσιαστών που προέκυπταν από ψηφοφορία της Βουλής και της Γερουσίας, η κυβέρνηση δεν κατόρθωσε να επιτύχει την εκλογή των δικών της υποψηφίων. Επίσης, η συνεχής παρενόχληση του κυβερνητικού έργου από τον Βενιζέλο, που με κάθε ευκαιρία υπενθύμιζε τις επιφυλάξεις βάσει των οποίων το κόμμα του είχε παραχωρήσει «ψήφο ανοχής» προς την κυβέρνηση, σε συνδυασμό με την πρωτοκαθεδρία του δημοκρατικού χώρου στα όργανα του σώματος, κλόνιζε την ισχύ της κυβέρνησης.

Τον Ιανουάριο του 1933 τελικά, ο Τσαλδάρης έθεσε θέμα εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση, η οποία τελικά δεν παραχωρήθηκε, αφού μόνο οι βουλευτές του «Λαϊκού Κόμματος» ψήφισαν υπέρ. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τον Μάρτιο, με το πλειοψηφικό σύστημα, όπως και στις εκλογές του 1928, και εν τω μεταξύ αναδείχθηκε προσωρινή κυβέρνηση υπό τον Βενιζέλο. Λόγω του εκλογικού συστήματος και της προσχώρησης του Κονδύλη και του Χατζηκυριάκου στο στρατόπεδο του Τσαλδάρη, τα πολιτικά κόμματα προσανατολίστηκαν στη δημιουργία συνασπισμών, και, ως εκ τούτου, οι προεκλογικές εκστρατείες διεξήχθησαν από τον «Εθνικό Συναγερμό» (βενιζελική παράταξη) και την «Ηνωμένη Αντιπολίτευσι» (αντιβενιζελικοί). Στις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου, παρά τη συμπαράταξη τόσων κομμάτων, ο «Εθνικός Συναγερμός» συγκέντρωσε 73 έδρες και η «Ηνωμένη Αντιπολίτευσις» τις υπόλοιπες 175, σε μία, κατά κάποιον τρόπο, επανάληψη των εκλογών του 1920. Αν και η διαφορά των ψήφων μεταξύ των δύο συνασπισμών ήταν

αρκετά μικρή, το πλειοψηφικό σύστημα παρήγαγε αυτή τη διαφορά στην κατανομή των εδρών.

Προτού προλάβει, όμως, να συγκροτηθεί νέα κυβέρνηση, το πρωί της 6^{ης} Μαρτίου, ο Πλαστήρας, με τη συνεργασία μίας ομάδας ακραίων δημοκρατικών αξιωματικών, προχώρησε στη διενέργεια πραξικοπήματος, εξαγγέλλοντας την αναστολή του συντάγματος και την εγκαθίδρυση δικτατορίας. Τα αίτια του πραξικοπήματος πρέπει να αναζητηθούν σε δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη είναι ο εθισμός των στρατιωτικών και των πρώην στρατιωτικών στην εξουσία, και η πεποίθησή τους ότι δικαιούνται να χρησιμοποιούν τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας για την επιβολή των πολιτικών τους απόψεων και διεκδικήσεων. Η δεύτερη είναι ο υπαρκτός φόβος πολλών ακραίων δημοκρατικών ότι η ευρεία νίκη της «Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως» θα μπορούσε να καταλήξει στην επαναφορά του θεσμού της βασιλείας και της δυναστείας των Γλύξμπουργκ. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Πλαστήρας προχώρησε στο πραξικόπημα ενόσω εκκρεμούσε το εκλογικό αποτέλεσμα της Θεσσαλονίκης. Αν οι φιλοβασιλικοί κέρδιζαν και στη συγκεκριμένη περιφέρεια, οι 18 έδρες της θα τους έδιναν την απόλυτη πλειοψηφία και στις κοινές συνεδριάσεις της Βουλής και της Γερουσίας, δηλαδή πλήρη σχεδόν ελευθερία κινήσεων στην εκλογή προέδρου της Δημοκρατίας και την αναθεώρηση του συντάγματος. Ως εκ τούτου, η επαναφορά της βασιλείας θα μπορούσε να γίνει και με καθ' όλα νόμιμο τρόπο.

Ο Πλαστήρας, το πρωί της 6^{ης} Μαρτίου, λίγο πριν την εκδήλωση του πραξικοπήματος, είχε επιδιώξει τη συναίνεση του Βενιζέλου, ο οποίος δεν την παραχώρησε. Παρά ταύτα, δεν πίεσε καθόλου τον Πλαστήρα να ακυρώσει την ενέργειά του, ούτε προέβη σε καμία ενέργεια αποτροπής του πραξικοπήματος. Είναι προφανές ότι ο Βενιζέλος βρισκόταν σε στιγμή αδυναμίας, αντιμετωπίζοντας την καθολική ήττα της παράταξής του στις εκλογές. Επέλεξε να αναμένει το αποτέλεσμα της πράξης του Πλαστήρα και έπειτα να «συμβιβαστεί» με το αποτέλεσμα. Άλλωστε, αυτήν τη στάση είχε κρατήσει αρκετές φορές στο παρελθόν και συνήθως απέβαινε προς όφελός του. Αντίθετη στάση κράτησε η ηγεσία του στρατεύματος, δηλαδή ο Γενικός Επιθεωρητής Στρατού, Αλ. Οθωναίος, και ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Θ. Μανέτας, οι οποίοι ήρθαν αμέσως σε επικοινωνία, τόσο με τον απερχόμενο πρωθυπουργό, Βενιζέλο, τον πρόεδρο της Δημοκρατίας, Ζαΐμη και τον νικητή των εκλογών, Τσαλδάρη, προκειμένου να αντιμετωπίσουν μαζί το πραξικόπημα.

Η λύση που προκρίθηκε ήταν η εξαπάτηση των πραξικοπηματιών, μέσω της ανάληψης της διακυβέρνησης από μία ομάδα αντιστρατήγων, οι οποίοι κατόπιν θα παρέδιδαν την εξουσία στον Τσαλδάρη. Η αποφασιστικότητα της ηγεσίας του στρατού και η συναίνεση του Βενιζέλου σε αυτό το σχέδιο, ανάγκασαν τον Πλαστήρα να παραδώσει χωρίς αντίσταση

την εξουσία στους αντιστρατήγους και έπειτα από λίγες ημέρες να διαφύγει στο εξωτερικό, αφού δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει αμνηστία για τον ίδιο και τους συνεργάτες του. Στις 10 Μαρτίου, οι στρατιωτικοί, σύμφωνα με το παραπάνω σχέδιο, παρέδωσαν την εξουσία στον Τσαλδάρη και σχηματίστηκε κυβέρνηση από τον συνασπισμό της «Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως».

Η έναρξη του κυβερνητικού έργου ταυτίστηκε με τις δικαστικές διαδικασίες σχετικά με το πραξικόπημα της 6^{ης} Μαρτίου. Η κυβερνητική παράταξη ζητούσε τη δίωξη όλων των εμπλεκόμενων στρατιωτικών και πολιτικών, συμπεριλαμβανομένων και των αξιωματικών που, αν και αρχικά είχαν συμπαραταχθεί με τον Πλαστήρα, τελικά διευκόλυναν τη «λύση των αντιστρατήγων». Επίσης, κάποιοι ζητούσαν την παραπομπή του Βενιζέλου σε δίκη για ηθική αυτουργία, ενώ δύο πολίτες κατέθεσαν και σχετική αγωγή. Ο Τσαλδάρης, συλλογιζόμενος τη βαρύτητα των αποφάσεών του για τη σταθερότητα της κυβέρνησης και, κατ' επέκταση της χώρας, κράτησε μία σχετικά μετριοπαθή στάση, αποδεχόμενος τις εκκλήσεις για επιβολή μόνο πειθαρχικών ποινών κατά των αξιωματικών που συμμετείχαν στο πραξικόπημα, και τη μη δίωξη του Βενιζέλου, για τον οποίο, άλλωστε, δεν προέκυπτε καμία άμεση ευθύνη. Ως μόνος υπεύθυνος θα κρινόταν ο Πλαστήρας, ο οποίος είχε ήδη δρομολογήσει τη φυγή του στο εξωτερικό.

Η μετατόπιση του Τσαλδάρη προς τη μετριοπάθεια, δημιούργησε ένα κενό στον αντιβενιζελικό χώρο, το οποίο έσπευσε να καλύψει ο Μεταξάς. Παρά την παλαιότερη, μετριοπαθέστερη σε σχέση με τον Τσαλδάρη, θέση του ως προς το πολίτευμα και τη συνεργασία με τη δημοκρατική παράταξη, ο Μεταξάς κινήθηκε πλέον σε πιο ακραίες θέσεις. Αποζητώντας να προσελκύσει τους ριζοσπαστικούς δεξιούς, των οποίων τη στήριξη είχε χάσει, άσκησε στη Βουλή δριμεία κριτική προς τον Τσαλδάρη, απαιτώντας τη δίωξη του Βενιζέλου για «εσχάτη προδοσία» και την παραδειγματική τιμωρία των πραξικοπηματιών. Δίπλα στον Μεταξά στάθηκαν και 14 βουλευτές του «Λαϊκού Κόμματος», ενώ και οι υπόλοιποι έβλεπαν θετικά τη διαπόμπευση του Βενιζέλου με αφορμή το πρόσφατο πραξικόπημα. Όταν, μάλιστα, ο Βενιζέλος ανέβηκε στο βήμα για να απολογηθεί, με αφορμή δήλωσή του ότι στο παρελθόν ο Πλαστήρας είχε προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στην πατρίδα, δέχθηκε σωρεία ύβρεων και αποδοκιμασιών από τα έδρανα της δεξιάς πτέρυγας, με αποτέλεσμα να αποχωρήσει και να μην επιστρέψει ποτέ ξανά στη Βουλή των Ελλήνων. Με αφορμή την αποχώρηση του Βενιζέλου από τη Βουλή, ο Τσαλδάρης καθυστέρησε την εξέλιξη της υπόθεσης και μερικούς μήνες μετά εκδόθηκε διάταγμα αμνήστευσης όλων των πολιτών που ήταν αναμεμιγμένοι στο πραξικόπημα, οπότε έπαυσε κάθε λόγος

αναψηλάφησης του θέματος. Στον στρατό πραγματοποιήθηκαν περιορισμένης έκτασης αποστρατείες.

Στο μεταξύ, στις 6 Ιουνίου πραγματοποιήθηκε απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου, κατά την οποία σκοτώθηκε ένας από τους σωματοφύλακές του και τραυματίστηκε η σύζυγός του, Έλενα. Παρά την παρεμπόδιση της έρευνας από στελέχη της αστυνομίας, με την ανοχή του Υπουργείου Εσωτερικών, ο πρωτοδίκης Τζωρτζάκης, που είχε αναλάβει τις ανακρίσεις, μέσα σε έναν μήνα κατόρθωσε να διαλευκάνει την υπόθεση, τουλάχιστον μέχρι ενός σημείου. Ως συναυτουργοί συνελήφθησαν ο διοικητής της Γενικής Ασφάλειας, Ι. Πολυχρονόπουλος, συγγενικά του πρόσωπα και υφιστάμενοί του. Άνθρωποι του υποκόσμου που φαίνεται ότι συμμετείχαν στην απόπειρα, δεν έγινε δυνατό να συλληφθούν. Η περαιτέρω διενέργεια της έρευνας για την αποκάλυψη των ηθικών αυτουργών συνέχισε να συναντά προσκόμματα, με αποτέλεσμα την αντίδραση της αντιπολίτευσης και την παραίτηση του Υπουργού Εσωτερικών, Ι. Ράλλη. Στην πορεία προέκυψαν στοιχεία κατά του ίδιου του πρώην Υπουργού, καθώς και του κυβερνητικού βουλευτή, Π. Μαυρομιχάλη, όμως η υπόθεση αφαιρέθηκε από τον Τζωρτζακάκη και σταμάτησε η έρευνα για τους ηθικούς αυτουργούς. Τελικά, και η δίκη των φυσικών αυτουργών της απόπειρας δολοφονίας του Βενιζέλου, έπειτα από συνεχείς αναβολές, παραπέμφθηκε στις καλές δες.

Ο χειρισμός της υπόθεσης αυτής από την κυβέρνηση, καθώς και η εμπλοκή στελεχών της σε αυτήν, έφερε σε απόλυτη ρήξη την κυβέρνηση με τη βενιζελική αντιπολίτευση. Στις τάξεις της επικράτησε πλέον η πεποίθηση ότι η ακραία πτέρυγα του «Λαϊκού Κόμματος» ήταν ικανή για τα πάντα, ακόμη και για την πραξικοπηματική επαναφορά της βασιλείας. Ως εκ τούτου, στη συνείδηση πολλών δικαιώθηκε η προσπάθεια του Πλαστήρα αμέσως μετά τις εκλογές, και αρκετοί πολιτικοί υποστήριζαν πλέον κινήσεις στρατιωτικών για την πραξικοπηματική ανατροπή της κυβέρνησης. Η άποψη αυτή ενισχύθηκε, άλλωστε από την απόφαση της κυβέρνησης να ακυρώσει την εκλογή των 20 βουλευτών της Θεσσαλονίκης (18 από τους οποίους ήταν βενιζελικοί), και να προκηρύξει επαναληπτική εκλογή, με την αιτιολογία ότι ήταν αντισυνταγματικός ο διαχωρισμός των Ισραηλιτών από τους υπολοίπους εκλογείς (μέχρι τότε οι Ισραηλίτες ψήφιζαν ως ξεχωριστή «περιφέρεια»). Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αν η κυβέρνηση κέρδιζε τις έδρες αυτές, θα μπορούσε να προχωρήσει ακόμη και σε μονομερή αναθεώρηση του Συντάγματος. Τελικά, έπειτα από σκληρό προεκλογικό αγώνα, η βενιζελική παράταξη κέρδισε ξανά την περιφέρεια.

Άλλες ενέργειες της κυβέρνησης, μέσα στο 1934, που στόχευαν στην προστασία της, τόσο στον στρατό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο, τροφοδότησαν περαιτέρω την

αντιπαράθεση με την αντιπολίτευση. Ο Κονδύλης, ως υπουργός Στρατιωτικών, προχώρησε σε αλλαγές στις επετηρίδες των στρατιωτικών, με τρόπο που να ευνοούνται οι αντιβενιζελικοί αξιωματικοί. Αν και σε κάποιο βαθμό αυτή η ενέργεια δικαιολογείται υπό το πρίσμα επαπειλούμενου προαξιοκλήματος από την πλευρά των βενιζελικών στρατιωτικών, το τελικό της αποτέλεσμα ήταν η ενίσχυση αυτών των τάσεων, καθώς η άλλη πλευρά την εξέλαβε ως προετοιμασία κυβερνητικής στρατιωτικής επιβολής. Επίσης, με νέο εκλογικό νόμο η κυβέρνηση όρισε νέες εκλογικές περιφέρειες, έτσι ώστε να χωρίζονται κυρίως οι προσφυγικοί οικισμοί από τα μεγάλα αστικά κέντρα και να ενώνονται με περιοχές που το «Λαϊκό Κόμμα» είχε δεδομένη πλειοψηφία. Παρά το ότι η βενιζελική πλευρά διέθετε ακόμη την πλειοψηφία στη Γερουσία και θα μπορούσε να αξιοποιήσει το γεγονός αυτό, κάποιες διαρροές έδωσαν στην κυβέρνηση τη δυνατότητα να εκδώσει τελικά τον νέο εκλογικό νόμο, με ήσσονες αλλαγές, καθώς και να επανεκλέξει τον Αλ. Ζαΐμη ως πρόεδρο της Δημοκρατίας. Οι διαρροές αυτές, όμως, δεν συνιστούν ενίσχυση του κυβερνητικού κόμματος, όπως θεωρούσε ο Τσαλδάρης, αλλά ήταν αποτέλεσμα της θέσης βενιζελικών πολιτικών που διαφωνούσαν με την επιλογή του αρχηγού τους και άλλων συναδέλφων τους, να στηριχθεί νέο στρατιωτικό κίνημα για την ανατροπή της κυβέρνησης.

Το Κίνημα του 1935 και η παλινόρθωση της βασιλείας

Ήδη από την επομένη του αποτυχημένου πραξικοπήματος του Πλαστήρα είχαν ιδρυθεί δύο οργανώσεις από στελέχη της βενιζελικής παράταξης, με πεδίο δράσης το στράτευμα. Η πρώτη ήταν η «Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωσις» (ΕΣΟ), με κύριους σκοπούς την αποτροπή πραξικοπήματος από τον κυβερνητικό Κονδύλη, και την προώθηση της αξιοκρατίας στον στρατό. Βασικά στελέχη της οργάνωσης αυτής ήταν από την αρχή ο Σ. Σαράφης και οι αδελφοί Τσιγάντε. Η δεύτερη οργάνωση ήταν η «Δημοκρατική Άμυνα», η οποία αποτελούταν κυρίως από απόστρατους αξιωματικούς, συνεργάτες του Πλαστήρα, είχε ως σκοπό την επάνοδό τους στις τάξεις του στρατεύματος. Σταδιακά οι δύο οργανώσεις προσέγγισαν η μία την άλλη, και τελικά ενώθηκαν, χωρίς, ωστόσο να χαθούν οι προηγούμενες ομαδοποιήσεις. Μάλιστα, η ομάδα της «Δημοκρατικής Άμυνας» ήταν αυτή που βρισκόταν κυρίως σε επαφή με τους βενιζελικούς πολιτικούς.

Από τον Ιανουάριο του 1935 ο Βενιζέλος ξεκίνησε την πολιτική προετοιμασία του κινήματος, αξιοποιώντας το «κλασικό» επιχείρημα της απειλής του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας από το «Λαϊκό Κόμμα». Μάλιστα, προχώρησε σε δηλώσεις στον Τύπο, σύμφωνα με τις οποίες η κυβέρνηση εκδήλωνε καθεστωτική συμπεριφορά, και αν αυτό συνέχιζε να συμβαίνει, η αντιπολίτευση δεν θα είχε άλλη λύση από το να καλέσει τον Πλαστήρα να επέμβει. Η αντίδραση του προσκείμενου στην κυβέρνηση Τύπου ήταν οξύτατη, φτάνοντας, μάλιστα, στο σημείο να εκφραστεί η άποψη ότι η βενιζελική παράταξη θα έπρεπε διά νόμου να μείνει για πάντα στην αντιπολίτευση. Την ίδια περίοδο, το μνημόσυνο για τον Κωνσταντίνο Α΄ εξελίχθηκε στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη σε διαδήλωση υπέρ του «δικαιούχου» του θρόνου, Γεωργίου Β΄. Παρ' ότι ο Τσαλδάρης καταδίκασε τις εν λόγω εκδηλώσεις ως επιζήμιες για την πολιτική ειρήνη της χώρας, η ενέργειά του να απαγορεύσει διαδηλώσεις διαμαρτυρίας των βενιζελικών, ερμηνεύτηκε από τους τελευταίους ως ένδειξη των φιλοβασιλικών του αισθημάτων. Από την άλλη πλευρά, η αποκήρυξη των διαδηλώσεων υπέρ του Γεωργίου εκ μέρους του Τσαλδάρη, ερμηνεύτηκαν από τους ακραίους φιλοβασιλικούς ως ένδειξη υπαναχώρησης του αρχηγού του «Λαϊκού Κόμματος» από τις αρχές της παράταξης.

Το σχέδιο του προετοιμαζόμενου κινήματος ήταν παρόμοιο με εκείνο της «Εθνικής Άμυνας» κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Θα εκδηλωνόταν στάση από τις φρουρές της Βορείου Ελλάδας, της Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου, οι οποίες, όπως και ο στόλος, ανήκαν στη βενιζελική μερίδα. Αν δεν υπέκυπτε η κυβέρνηση, θα δημιουργούταν

προσωρινή κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη. Το βασικότερο, πρόβλημα, του κινήματος, όμως, δεν ήταν τόσο η κυβερνητική αντίδραση, αλλά η έλλειψη στιβαρής ηγεσίας. Ο Πλαστήρας βρισκόταν αυτοεξόριστος στο εξωτερικό, ο Οθωναίος είχε αρνηθεί να αναλάβει τα ηνία, ενώ ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να το κάνει για προφανείς πολιτικούς λόγους. Από την πλευρά της, βέβαια, η κυβέρνηση ήταν προετοιμασμένη, καθώς κατά τις προηγούμενες ημέρες είχαν ο Τύπος έβριθε από δημοσιεύματα που έκριναν πιθανό ένα πραξικόπημα. Το γεγονός της μη λήψης προληπτικών μέτρων δείχνει ότι πρόθεση της κυβέρνησης ήταν η ευθεία αντιπαράθεση με τους πραξικοπηματίες, η οποία θα μπορούσε να επιφέρει και την τελική πολιτική εξολόθρευση του Βενιζέλου.

Την 1^η Μαρτίου 1935 το κίνημα εκδηλώθηκε αρχικά σε πλοία του στόλου, το σημαντικότερο μέρος του οποίου προσχώρησε τελικά σε αυτό. Παρά ταύτα, οι κινηματίες αξιωματικοί του ναυτικού δεν ακολούθησαν το αρχικό σχέδιο που προέβλεπε τον κατάπλου των μονάδων τους στη Βόρεια Ελλάδα, αλλά έσπευσαν προς την Κρήτη όπου βρισκόταν ο Βενιζέλος, ο οποίος τους έδωσε εντολή να ακολουθήσουν το σχέδιο. Λόγω αυτής της καθυστέρησης, αλλά και του δισταγμού που έδειξαν πολλοί βενιζελικοί αξιωματικοί των μονάδων της Μακεδονίας, το κίνημα ήταν αρκετά υποτονικό στη Βόρεια Ελλάδα. Ήταν προφανές ότι οι αξιωματικοί δεν είχαν τη βούληση να προχωρήσουν σε ένοπλη αντιπαράθεση με τις κυβερνητικές δυνάμεις, αλλά ήλπιζαν απλώς στην κατάρρευσή της από την επίδειξη δύναμης από μέρους τους. Όπως είναι προφανές, αυτή η ατολμία έγινε αισθητή από την πρώτη στιγμή, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να σκληρύνει τη στάση της και με αποφασιστικότητα να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την απόλυτη καταστολή του κινήματος και την τιμωρία των κινηματιών. Η αναγκαστική ανάληψη της ηγεσίας του κινήματος από τον ίδιο τον Βενιζέλο ήρθε πολύ αργά για τους κινηματίες, και ταυτόχρονα έδωσε στην κυβέρνηση το άλλοθι για την αδιάλλακτη, σκληρή και παράτυπη στάση που κράτησε από το σημείο αυτό και στο εξής.

Από την πρώτη στιγμή, ο Τσαλδάρης, παρ' ότι το Σύνταγμα προέβλεπε ότι κατάσταση πολιορκίας μπορούσε μόνο να κηρυχθεί από κοινή συνεδρίαση της Βουλής και της Γερουσίας, προχώρησε μονομερώς στην έκδοση σχετικού διατάγματος, αφού τη Γερουσία την ήλεγχαν οι βενιζελικοί. Ταυτόχρονα, κήρυξε επιστράτευση των εφέδρων της «παλαιάς Ελλάδας». Τα πιστά στην κυβέρνηση στρατεύματα τέθηκαν υπό την ηγεσία του Κονδύλη, ο οποίος σχεδίασε την επίθεση κατά των κινηματιών, ενώ δεν δίστασε να διατάξει ακόμη και τη βύθιση των πλοίων του στόλου που είχαν προσχωρήσει σε αυτούς. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η κατάρρευση του κινήματος. Στις 11 Μαρτίου ο Βενιζέλος έδωσε το σύνθημα της λήξης και διέφυγε στην Ευρώπη μέσω των Δωδεκανήσων.

Με τη λήξη του κινήματος, όμως, άρχισαν οι τριγμοί στην κυβερνητική παράταξη, αφού αρκετοί βουλευτές, και του «Λαϊκού Κόμματος», συντάχθηκαν με τον Μεταξά, ο οποίος παραιτήθηκε από την κυβέρνηση ασκώντας δριμεία κριτική στον Τσαλδάρη για τη μη λήψη αυστηρών προληπτικών μέτρων, όπως είχε ο ίδιος υποδείξει από καιρό. Τη στάση αυτή τήρησε και στη συνέχεια, κατά τη δίκη των κινηματιών, απαιτώντας τη σκληρότερη δυνατή αντιμετώπισή τους. Η επικράτηση τελικά των μετριοπαθέστερων απόψεων του Τσαλδάρη, οδήγησε τους ακραίους, υπό τον Μεταξά, να ζητήσουν την παραίτηση της κυβέρνησης και τη θανατική καταδίκη των πρωτεργατών του κινήματος. Παράλληλα, μέρος του αντιβενιζελικού Τύπου είχε αρχίσει να πρεσβεύει την επιβολή δικτατορίας, ως μόνη λύση στην πολιτική κρίση και την αντιμετώπιση των επιβουλών κατά της τάξης, κατά το πρότυπο των αυταρχικών δικτατορικών καθεστώτων που είχαν ήδη επιβληθεί στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης.

Στις αρχές του Απριλίου η κυβέρνηση τελικά φάνηκε να υποκύπτει στο κλίμα που είχε διαμορφωθεί, και εξέδωσε διατάγματα με τα οποία διαλυόταν η Βουλή, καταργούταν η Γερουσία και προκηρύσσονταν εκλογές για Συντακτική Βουλή. Ήταν προφανές πλέον η βούληση της κυβερνώσας παράταξης να προχωρήσει στην κατάργηση της αβασίλευτης δημοκρατίας, υπό τον μανδύα των δημοκρατικών διαδικασιών. Άλλα διατάγματα που ακολούθησαν, προέβλεπαν την άρση της ισοβιότητας των δικαστών, της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων και την εκκαθάριση των οργανισμών του Δημοσίου και του Στρατού από τους βενιζελικούς, και μάλιστα αυτεπαγγέλτως. Επιπλέον, από τα τέλη του Απριλίου ξεκίνησαν οι δίκες των στρατιωτικών που εμπλέκονταν στο κίνημα του Μαρτίου, αλλά και των πολιτικών ηγετών της βενιζελικής παράταξης, πλην του Μιχαλακόπουλου, ο οποίος είχε διαχωρίσει από την αρχή τη στάση του. Τρεις αξιωματικοί, ο επίλαρχος Βολάνης και οι στρατηγοί Παπούλας και Κοιμήσης εκτελέστηκαν, ενώ οι Πλαστήρας και Βενιζέλος καταδικάστηκαν επίσης σε θάνατο, ερήμην. Γενικά, οι δίκες της άνοιξης του 1935 εκλήφθηκαν ως εκδίκηση για τη «Δίκη των Έξ», με την οποία οι δημοκρατικοί είχαν επιβάλει τη θανατική ποινή σε διακεκριμένα στελέχη της φιλοβασιλικής παράταξης.

Οι μετά το κίνημα του 1935 εξελίξεις ήταν πρωτίστως αποτέλεσμα της εσφαλμένης αντίληψης της βενιζελικής παράταξης ότι το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας ταυτίζεται με τη διακυβέρνηση αποκλειστικά από κόμματα με φιλελεύθερο και δημοκρατικό ιδεολογικό υπόβαθρο. Αυτή η αντίληψη είχε ως συνέπεια τελικά την ταύτιση του πολιτεύματος με τον βενιζελικό πολιτικό κόσμο. Κατ' αυτόν, όμως, τον τρόπο οι βενιζελικοί κατάφεραν τελικά να υποσκάψουν το πολίτευμα το οποίο υποτίθεται ότι υπηρετούσαν, αφού δικαιολογούσαν ακόμη και την εκτροπή, προκειμένου να μείνει το

Κόμμα των Φιλελευθέρων στην εξουσία. Επιπλέον, η εμμονή των βενιζελικών πολιτικών να εστιάζουν σχεδόν αποκλειστικά στο πολιτειακό, τους αποπροσανατόλιζε από τα κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα της περιόδου, με αποτέλεσμα να αποξενωθούν τελικά από μεγάλο μέρος ακόμα και των ψηφοφόρων τους. Αυτός, άλλωστε, ήταν και ο λόγος για τον οποίο οι πολίτες αντιμετώπισαν μάλλον με αδιαφορία, τόσο το κίνημα του Μαρτίου, όσο και το κύμα διώξεων που εξαπέλυσε η κυβέρνηση στη συνέχεια, παρά τη λήψη εκ μέρους της κυβέρνησης αυταρχικών μέτρων.

Ο ίδιος ο Τσαλδάρης και οι περί αυτόν μετριοπαθέστεροι πολιτειακά της παράταξής του, ως νικητές της πρόσφατης αναμέτρησης, αισθάνονταν αρκετά ασφαλείς, και δεν επιθυμούσαν την πολιτειακή αλλαγή, καθώς τότε ακόμη ένας πόλος εξουσίας – ο βασιλιάς – θα διεκδικούσε μέρος του ελέγχου των πολιτικών πραγμάτων της χώρας. Ωστόσο, στο εσωτερικό της παράταξης σχηματίστηκε μία ομάδα γύρω από τον Μεταξά, η οποία πίεζε ασφυκτικά για την επάνοδο της μοναρχίας, στην προσπάθειά τους να καρπωθούν τους απογοητευμένους ακραίους αντιβενιζελικούς και φιλοβασιλικούς, που δεν ενέκριναν τη στροφή της ηγεσίας της παράταξης προς τη μετριοπάθεια. Από την άλλη πλευρά, στελέχη της βενιζελικής παράταξης, ακόμη και ο ίδιος ο Βενιζέλος, δεν διαφωνούσαν με την επάνοδο της βασιλείας υπό προϋποθέσεις, αν και δεν ήταν δυνατό να το παραδεχθούν δημόσια. Κατά την άποψή τους, η επάνοδος της βασιλείας, εφόσον ο βασιλιάς λειτουργούσε ως πολιτειακός άρχοντας και όχι ως ηγέτης κάποιας πολιτικής μερίδας, όπως είχε κάνει ο Κωνσταντίνος Α΄, θα μπορούσε να συνεισφέρει στην εξομάλυνση της πολιτικής κατάστασης, ακόμη και στη συμφιλίωση. Υπολογίζοντας σε αυτό, ο Τσαλδάρης ήρε τον στρατιωτικό νόμο και ανέβαλε τις εκλογές για τις αρχές Ιουνίου, προκειμένου να συμμετάσχει και η βενιζελική παράταξη, που με τον τρόπο αυτόν θα επωμιζόταν ένα μέρος της ευθύνης για την πολιτειακή αλλαγή. Παρά ταύτα, οι βενιζελικοί τελικά υπαναχώρησαν και κήρυξαν την αποχή τους από τις εκλογές.

Ως εκ τούτου, στις εκλογές της 9^{ης} Ιουνίου 1935 αντίπαλοι ήταν ουσιαστικά οι ακραίοι φιλοβασιλικοί υπό τον Μεταξά και οι μετριοπαθείς βασιλικοί υπό τον Τσαλδάρη και τον Κονδύλη. Ωστόσο, παρά την αποχή της βενιζελικής παράταξης ψήφισαν μόλις πενήντα περίπου χιλιάδες λιγότεροι ψηφοφόροι. Τελικά το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, όσο και η ενδεχόμενη εκτεταμένη νοθεία, επέδρασαν ώστε το κόμμα του Τσαλδάρη να αποσπάσει το 65% των ψήφων και να εκλέξει 287 έδρες σε σύνολο 300. Έτσι κατέστη απόλυτος ρυθμιστής, όχι μόνο των πολιτικών πραγμάτων και της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά και της αναθεώρησης του Συντάγματος. Αξιοσημείωτο στοιχείο των εκλογών ήταν και ο

διπλασιασμός σχεδόν της εκλογικής δύναμης του Κ.Κ.Ε., η οποία, όμως, εξακολουθούσε να παραμένει χαμηλή (4,5% περίπου).

Παρά την απόλυτη επικράτηση της κυβερνητικής παράταξης στις εκλογές, η λύση του πολιτειακού ζητήματος δεν ήταν απλή υπόθεση για τον Τσαλδάρη. Στο εσωτερικό της παράταξης υπήρχαν φωνές που προέκριναν ακόμη και την πραξικοπηματική επαναφορά του θεσμού της βασιλείας, ενώ οι περί τον πρωθυπουργό έριζαν με άλλη ομάδα περί τον Κονδύλη για τον τρόπο και τον χρόνο διεξαγωγής δημοψηφίσματος για το πολιτειακό. Τελικά, επελέγη να προκηρυχθεί το δημοψήφισμα για τον Νοέμβριο, ενώ σε επικοινωνία του με τον Γεώργιο, ο Τσαλδάρης τόνισε ότι επιθυμία του ήταν η διεξαγωγή ενός άδολου δημοψηφίσματος, μέσω του οποίου θα νομιμοποιούνταν απολύτως η επάνοδος της βασιλευομένης δημοκρατίας. Ο ίδιος ο Γεώργιος απέκλεισε την περίπτωση της πραξικοπηματικής επανόδου του στην Ελλάδα, έχοντας υπόψη του τη θέση του Βενιζέλου, ότι δεν θα αντιτίθετο στην επαναφορά της βασιλείας, εφόσον ο βασιλιάς λειτουργούσε ως πολιτειακός ηγέτης όλων των Ελλήνων.

Στις εξελίξεις ενεπλάκη και η βρετανική κυβέρνηση, η οποία είχε συμφέρον να εξομαλυνθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, καθώς εκκρεμούσαν ζητήματα, όπως η αποπληρωμή των δανείων της χώρας, και η αγορά πολεμικών πλοίων και άλλου πολεμικού υλικού. Στελέχη, λοιπόν, του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών λειτούργησαν ως μεσάζοντες μεταξύ της κυβέρνησης και του αυτοεξόριστου στο Παρίσι Βενιζέλου. Άλλωστε, οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι η επάνοδος του Γεωργίου έπρεπε να γίνει με τον πλέον δημοκρατικό τρόπο, αλλιώς ο επίδοξος βασιλιάς θα γινόταν υποχείριο της ακραίας μερίδας του Μεταξά. Η στάση, όμως, της Βρετανίας άλλαξε μετά την εκδήλωση της ιταλικής επίθεσης κατά της Αιθιοπίας.

Προκειμένου να εκβιάσουν τις εξελίξεις, στις 10 Οκτωβρίου, έναν μήνα πριν το εξαγγελθέν δημοψήφισμα, ο Κονδύλης, σε συνεργασία με τους ηγέτες των ενόπλων δυνάμεων, Παπάγο, Ρέππα και Οικονόμου, προέβησαν σε πραξικόπημα, καταργώντας την κυβέρνηση Τσαλδάρη, και επαναφέροντας το σύνταγμα του 1911 (της βασιλευομένης δημοκρατίας), μέχρι να ψηφιστεί νέο. Ο ίδιος ο Κονδύλης ανέλαβε χρέη Αντιβασιλέα. Η βρετανική κυβέρνηση έσπευσε να αναγνωρίσει τη νέα ηγεσία της Ελλάδας, επιδιώκοντας τη συνεργασία της σε μία περίοδο που οι σχέσεις μεταξύ του Λονδίνου και της Ρώμης είχαν διαρραγεί και δεν αποκλειόταν ακόμη και η περίπτωση ένοπλης αντιπαράθεσης. Ως εκ τούτου, οι Βρετανοί υπαναχώρησαν από τις προηγούμενες θέσεις τους και πλέον οι ενέργειές τους αποσκοπούσαν στη με κάθε μέσο ενίσχυση του θεσμού της βασιλείας στην

Ελλάδα και του πολιτικού ελέγχου του βασιλιά, ο οποίος αποτελούσε τον καλύτερο εγγυητή των βρετανικών συμφερόντων στη χώρα.

Το νέο καθεστώς προέβη στην εξαγγελία «προγραμματικών δηλώσεων», με τις οποίες επεδίωκε να εξασφαλίσει την υποστήριξη, ή έστω τη συμπάθεια, μέρους του πληθυσμού. Ως στόχοι, λοιπόν, των δικτατόρων ανακοινώθηκαν η εξυγίανση του δημοσίου τομέα, η λήψη μέτρων υπέρ της ανακούφισης των αδυνάτων και των προσφύγων, και η διοικητική αποκέντρωση της χώρας. Παράλληλα, όμως εξαγγέλθηκαν και μέτρα καταστολής κάθε αντίθετης πολιτικής στάσης, με τη θεσμοθέτηση της δικαιοδοσίας των στρατοδικείων επί αδικημάτων που ενέπιπταν στο γνωστό «ιδιώνυμο», καθώς και με τον εκτοπισμό των πολιτικά αντιφρονούντων.

Ως εκ τούτου, το δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε στις 3 Νοεμβρίου 1935, ήταν σαφώς αποτέλεσμα νοθείας, και μάλιστα απροκάλυπτης. Έτσι, σε σχέση με τις εκλογές του Μαρτίου, το εκλογικό σώμα αυξήθηκε κατά περίπου 35%, ενώ όλοι σχεδόν οι ψηφοφόροι φάνηκε ότι στήριζαν τη μοναρχία, υπέρ της οποίας ψήφισε το 97,88% του συνόλου. Και όλα αυτά συνέβησαν αν και οι δημοκρατικοί ηγέτες είχαν καλέσει τον λαό σε αποχή και αντίσταση κατά της δικτατορίας, με αποτέλεσμα να συλληφθούν οι Γ. Παπανδρέου και Α. Παπαναστασίου. Πάντως, μετά το νόθο αυτό δημοψήφισμα ήρθαν στη δημοσιότητα οι θέσεις του Βενιζέλου υπέρ της υπό προϋποθέσεις επανόδου της βασιλείας, με αποτέλεσμα την διάσπαση της βενιζελικής παράταξης, από την οποία αποκόπηκε η «αριστερή» πτέρυγα υπό τους Καφαντάρη, Παπανδρέου και Παπαναστασίου, ενώ οι υπόλοιποι ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις, ώστε να επέλθει κάποια συμφωνία και πολιτική ηρεμία. Η συμφωνία τελικά επετεύχθη υπό τον όρο της διάλυσης της Συντακτικής Βουλής μετά την ψήφιση του συντάγματος και της διενέργειας νέων εκλογών ευθύς αμέσως, με το σύστημα της αναλογικής, ενώ μετά τις εκλογές, ανεξαρτήτως αποτελέσματος, θα σχηματιζόταν κυβέρνηση συνεργασίας του «Λαϊκού Κόμματος» με τους Φιλελεύθερους.

Το διάγγελμα του Γεωργίου, ο οποίος έφτασε στην Αθήνα στις 25 Νοεμβρίου, δημιούργησε την ελπίδα ότι τα πράγματα θα εξομαλύνονταν και ότι η πρόθεση πλέον των κρατούντων ήταν η συμφιλίωση, ή έστω η εκτόνωση της έντασης και η λήθη του παρελθόντος. Παρά ταύτα, η νέα κυβέρνηση υπό τον Κ. Δεμερτζή αδιαφόρησε για τον όρο που επίσης είχε θέσει ο Βενιζέλος περί επανόδου στο στράτευμα των απότακτων αξιωματικών. Όταν οι πιέσεις επ' αυτού του ζητήματος έγιναν έντονες προχώρησε στην απλή απονομή χάριτος, η οποία, όμως συνέχισε να τους αποκλείει από τις τάξεις των αξιωματικών. Ήταν πλέον σαφές ότι οι κρατούντες αντιμετώπιζαν τον πολιτικό διάλογο με όρους επιβολής των θέσεών τους και όχι με όρους συνδιαλλαγής και συνεννόησης. Επίσης,

ενώ ο Γεώργιος Β΄ ήταν αρχικά διατεθειμένος να προχωρήσει σε γενική αμνήστευση των συμμετεχόντων στο κίνημα του Μαρτίου, τελικά υπαναχώρησε υπό τις πιέσεις του Κονδύλη και των φιλοβασιλικών αξιωματικών, στοιχείο που δείχνει την εξάρτησή του από αυτούς.

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου

Με την επάνοδο του Γεωργίου στον ελληνικό θρόνο, οι φιλοβασιλικοί αξιωματικοί εγκατέλειψαν τον Κονδύλη και τέθηκαν στη διάθεση του βασιλιά, αφού μόνο στο πρόσωπό του έβλεπαν τη δυνατότητα διατήρησης της ισχύος τους. Ο Γεώργιος, έχοντας την αμέριστη στήριξη των στρατιωτικών, μπορούσε πλέον να ακολουθήσει δική του πολιτική πορεία, αφού δεν εξαρτάτο πια από τις κυμαινόμενες διαθέσεις των διάφορων μερίδων της φιλοβασιλικής πολιτικής παράταξης. Στο πλαίσιο αυτό ο Γεώργιος δεν δίστασε να προκρίνει ακόμη και το αναλογικό σύστημα για τις επερχόμενες εκλογές του Ιανουαρίου του 1936, το οποίο εκτιμάτο ότι θα έδινε Βουλή με φιλελεύθερη πλειοψηφία.

Το αναλογικό σύστημα προκάλεσε την πολυδιάσπαση του πολιτικού φάσματος, και στις εκλογές συμμετείχαν 14 κόμματα και συνασπισμοί κομμάτων. Τα αποτελέσματα δεν ήταν απολύτως σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Γεωργίου: το Κόμμα Φιλελευθέρων αναδείχθηκε πρώτο με 37,26%, και το «Λαϊκό Κόμμα» δεύτερο με 22,1%. Συνολικά η βενιζελική-δημοκρατική παράταξη κατέλαβε 142 έδρες και η αντιβενιζελική-φιλοβασιλική 143 έδρες. Αρχικά φάνηκε ότι την κατάσταση θα έκριναν οι 15 έδρες του Κ.Κ.Ε., όμως ο Σοφούλης, αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων ανακοίνωσε ότι ήταν έτοιμος να προχωρήσει στον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας με το «Λαϊκό Κόμμα». Στο μεταξύ, στις 31 Ιανουαρίου απεβίωσε ο Κονδύλης, με αποτέλεσμα να διευκολυνθούν περαιτέρω οι συνεννοήσεις μεταξύ των δύο κομμάτων. Τελικά, όμως, αυτές δεν τελεσφόρησαν, καθώς ο Σοφούλης είχε παράλληλα μυστικές συνεννοήσεις με το Κ.Κ.Ε., οι οποίες κατέληξαν σε συμφωνία για την υποστήριξη του υποψηφίου των Φιλελευθέρων για την προεδρία της Βουλής από τους κομμουνιστές βουλευτές, καθώς αυτή η διαδικασία εθεωρείτο παραδοσιακά ως ένδειξη της «δεδηλωμένης». Τα ανταλλάγματα, εφόσον λόγω αυτής της εξέλιξης δινόταν κυβερνητική εντολή στον Σοφούλη, θα ήταν η άρση του «ιδιώνυμου», η απελευθέρωση των εκτοπισθέντων κομμουνιστών και η λήψη οικονομικών μέτρων για τη βελτίωση της θέσης των εργατών και των αγροτών.

Οι στρατιωτικοί τότε παρουσιάστηκαν στον βασιλιά και δήλωσαν ότι δεν ήταν διατεθειμένοι να δεχθούν κυβέρνηση Φιλελευθέρων. Ο Γεώργιος αναζήτησε τη λύση στο πρόσωπο του Μεταξά, τον οποίο τοποθέτησε στο Υπουργείο Στρατιωτικών. Ο Μεταξάς είχε στο μεταξύ επαφές με βενιζελικούς παράγοντες, με αποτέλεσμα την τοποθέτησή του στο συγκεκριμένο Υπουργείο να τη χαιρετίσει ακόμη και ο Βενιζέλος από το Παρίσι, καθώς σε αυτήν έβλεπε την πρόθεση του Γεωργίου να ελέγξει τους στρατιωτικούς. Στην

πραγματικότητα ο Γεώργιος επιθυμούσε να βρει έναν αντιπρόσωπο μέσω του οποίου θα ήλεγχε τις ισορροπίες μεταξύ των πολιτικών και των στρατιωτικών ηγετικών στελεχών της φιλοβασιλικής παράταξης, χωρίς να φθείρεται ο ίδιος πολιτικά λόγω των ενδοπαρταξιακών συγκρούσεων.

Τελικά, η έναρξη των εργασιών της νέας Βουλής πραγματοποιήθηκε στις 6 Μαρτίου, με την εκλογή του Σοφούλη ως προέδρου της, χάρη στις ψήφους των κομμουνιστών. Το ΚΚΕ, όμως, παρά την δέσμευση της τήρησης μυστικότητας εκ των υστέρων απεκάλυψε την συμφωνία. Το γεγονός αυτό δικαίωσε την οξεία αντίδραση των αντιβενιζελικών βουλευτών, οι οποίοι είχαν αποχωρήσει από τη Βουλή, με αποτέλεσμα νέα, βαθύτατη πολιτική κρίση. Έπειτα από χρονοβόρες και επίπονες διαπραγματεύσεις, ο Σοφούλης πρότεινε τον σχηματισμό κυβέρνησης από τον Δεμερτζή με την ψήφο εμπιστοσύνης των Φιλελευθέρων, με μόνη προϋπόθεση να διατηρηθεί ο Μεταξάς στο Υπουργείο Στρατιωτικών. Η νέα κυβέρνηση Δεμερτζή ορκίστηκε στις 14 Μαρτίου, όμως δεν έμεινε για πολύ στην εξουσία. Στις 19 Μαρτίου απεβίωσε ο Βενιζέλος στο Παρίσι και φέρεται, μάλιστα, λίγο πριν το τέλος του να είχε αναφωνήσει «Ζήτω ο βασιλεύς!» Όμως, στις 13 Απριλίου απεβίωσε και ο Δεμερτζής, με αποτέλεσμα την αναζωπύρωση της πολιτικής κρίσης.

Προλαβαίνοντας τις εξελίξεις, ο Γεώργιος διόρισε ως πρωθυπουργό τον Μεταξά, χωρίς να συμβουλευτεί τους πολιτικούς αρχηγούς. Εκείνοι από την πλευρά τους έσπευσαν να διαπραγματευτούν μεταξύ τους προκειμένου να σχηματιστεί κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ του «Λαϊκού Κόμματος» και του Κόμματος των Φιλελευθέρων, όμως και αυτός ο γύρος συνομιλιών δεν καρποφόρησε, καθώς οι αδιάλλακτοι και των δύο πλευρών έθεταν προσκόμματα με αφορμή την επαναφορά ή μη των απότακτων βενιζελικών αξιωματικών στο στράτευμα. Τα πνεύματα οξύνθηκαν για μία ακόμη φορά, με αποτέλεσμα ο Ι. Ράλλης να καταθέσει στη Βουλή πρόταση μομφής κατά του προέδρου της, Σοφούλη, με αφορμή τη συμφωνία του με τους κομμουνιστές. Η πρόταση καταψηφίστηκε από 165 βουλευτές, δηλαδή και από στελέχη της αντιβενιζελικής παράταξης, η οποία, όπως αποδείχθηκε κατά τη συζήτηση στη Βουλή, είχε προχωρήσει επίσης σε συνομιλίες με το Κ.Κ.Ε. στην ίδια κατεύθυνση.

Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση, ο Μεταξάς, στις 25 Απριλίου, προχώρησε στην εξαγγελία των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του, οι οποίες μαρτυρούσαν τη βούλησή του να μην αποτελέσει απλώς μία μεταβατική λύση. Οι κύριοι άξονές της ήταν η διατήρηση καλών σχέσεων με τις γείτονες χώρες, η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων μέσω της ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων διά των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση για την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος των ελλήνων

μαθητών. Κατά τη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων, ο Σοφούλης δήλωσε ότι θα δώσει ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση, ζητώντας παράλληλα την επίλυση του «αποτακτικού» ζητήματος, ενώ ο Τσαλδάρης υποσχέθηκε ψήφο ανοχής και ζητούσε να ληφθούν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εξασφάλιση του κοινωνικού καθεστώτος και οπωσδήποτε να μη θιγεί η σχετική νομοθεσία, ιδίως το «Ιδιώνυμο».

Η κυβέρνηση Μεταξά έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης ή ανοχής από 240 εκ των 300 βουλευτών, ενώ η Βουλή αποφάσισε τη διακοπή των εργασιών της μέχρι το ερχόμενο Φθινόπωρο και για το διάστημα αυτό έδωσε στην κυβέρνηση το δικαίωμα να εκδίδει νομοθετικά διατάγματα με μόνη την έγκριση ειδικής επιτροπής 45 βουλευτών. Ίσως η εξέλιξη αυτή μπορεί να αποδοθεί στην κόπωση του πολιτικού προσωπικού της χώρας από τη συνεχή αστάθεια και αντιπαράθεση. Έτσι, όμως, δεν εισακούσθηκαν οι φωνές εκείνες που έκρουαν τον κώδωνα του κινδύνου από την εναπόθεση τόσο μεγάλης εξουσίας στα χέρια ενός ανθρώπου, ο οποίος είχε επανειλημμένως δηλώσει ότι δεν εμπιστεύεται τον κοινοβουλευτισμό και έκρινε ως χρήσιμη μία δικτατορία. Και πράγματι, οι επιφυλάξεις αυτές κατά του Μεταξά δεν άργησαν να επιβεβαιωθούν και στην πράξη.

Στις αρχές Μαΐου ξέσπασαν βίαια επεισόδια στη Θεσσαλονίκη, όταν οι καπνεργάτες διαδήλωσαν κατά της αθέτησης της συμφωνίας για τα ημερομίσθιά τους από τους εργοδότες. Η αντίδραση της χωροφυλακής ήταν αυστηρή, με αποτέλεσμα τον τραυματισμό πολλών διαδηλωτών. Όταν και άλλοι κλάδοι προκήρυξαν απεργία ως συμπαράσταση στους καπνεργάτες, η χωροφυλακή προχώρησε στη βίαιη καταστολή των διαδηλώσεων, με αποτέλεσμα 12 διαδηλωτές να χάσουν τη ζωή τους και δεκάδες άλλοι να τραυματιστούν. Ο Μεταξάς τότε έδωσε εντολή να αναλάβει αστυνομικά καθήκοντα ο στρατός, προκειμένου να αποφευχθεί νέα εμπλοκή της χωροφυλακής με τους διαδηλωτές. Πολλοί, όμως, στρατιώτες συντάχθηκαν με τους διαδηλωτές, και στη Θεσσαλονίκη χάθηκε ο έλεγχος. Παρ' ότι οι προσπάθειες του Κ.Κ.Ε. να ελέγξει ή να επωφεληθεί πολιτικά από τα γεγονότα στη Θεσσαλονίκη απέτυχαν, λόγω του αυθόρμητου χαρακτήρα τους, ο Μεταξάς κατήγγειλε τα επεισόδια ως αποτέλεσμα της διαβρωτικής, ανατρεπτικής δράσης των κομμουνιστών. Η στάση αυτή της κυβέρνησης δεν συνέβαλε στην εκτόνωση της κυβέρνησης, αλλά, αντίθετα ανατροφοδότησε τα επεισόδια που γενικεύτηκαν στους επόμενους δύο μήνες, ενόσω τα αστικά κόμματα κατηγορούσαν το Κ.Κ.Ε. και η ηγεσία του τελευταίου, έκανε ό,τι μπορούσε για να δώσει τροφή για νέες κατηγορίες.

Όταν έγινε γνωστή στον Μεταξά και τον Γεώργιο μία νέα συμφωνία μεταξύ του Σοφούλη και του Θεοτόκη για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας μετά την επανάληψη των εργασιών της Βουλής, με όρο την επιστροφή των απότακτων στο στράτευμα, οι δύο άνδρες

αποφάσισαν τελεσίδικα πλέον την επιβολή δικτατορίας. Στις 4 Αυγούστου 1936 ο Μεταξάς κάλεσε τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου και τους ζήτησε να προσυπογράψουν την αναστολή ορισμένων άρθρων του Συντάγματος και διάλυσης της Βουλής χωρίς προκήρυξη εκλογών, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι είχε τη σχετική συναίνεση του βασιλιά. Οι περισσότεροι υπουργοί προσυπέγραψαν τα διατάγματα, με αποτέλεσμα την κατάλυση του κοινοβουλευτισμού, με την αιτιολογία της έκρυθμης πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης.

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου

Η επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά δεν μπορεί να ειπωθεί ανεξάρτητα από την ιστορία των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα από το 1922, ούτε από το διεθνές πολιτικό περιβάλλον. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το πολιτικό προσωπικό της Ελλάδας απέτυχε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τις προκλήσεις και τα προβλήματα της εποχής. Ούτε για το πολιτειακό βρέθηκε κοινός τόπος, ούτε για τα νέα κοινωνικά δεδομένα ελήφθη επαρκής μέριμνα, ενώ, αντίθετα, επιτράπη η παρέμβαση του στρατού στα πολιτικά δρώμενα, και αναγνωρίστηκε *de facto* το δικαίωμά του να υπαγορεύει τις εξελίξεις στα σημαντικά θέματα. Από την άλλη πλευρά, το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έφερε μαζί του την αμφισβήτηση των καθιερωμένων πολιτικών και κοινωνικών δομών, και οι εντάσεις που ακολούθησαν εντάθηκαν περαιτέρω από την οικονομική κρίση του 1929. Με την εξαίρεση της βορειοδυτικής Ευρώπης, στις υπόλοιπες χώρες τα κοινοβουλευτικά συστήματα στάθηκαν αμήχανα απέναντι στις προκλήσεις, και δεν κατόρθωσαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Απεναντίας, τα δικτατορικά, τα αυταρχικά, τα φασιστικά, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, φάνηκε να αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη επιτυχία τα προβλήματα, ιδίως αυτά που προκλήθηκαν από τη διεθνή οικονομική κρίση.

Από το 1932 ήταν προφανές ότι η λύση στην πολιτική κρίση θα ερχόταν με την επιβολή του στρατού. Αυτό που άλλαξε στην πορεία ήταν η αναμόχλευση του πολιτειακού ζητήματος, έπειτα από την πολιτική ισχυροποίηση του «Λαϊκού Κόμματος». Στο πρόσωπο τελικά του Γεωργίου, συνδυάστηκαν οι δύο αυτές παράμετροι, δηλαδή η πολιτειακή αναδίπλωση προς την βασιλευόμενη δημοκρατία και η καίρια επιρροή του στρατού στην πολιτική οργάνωση της χώρας. Επιπλέον, η μετριοπάθεια που επέδειξε στην τελική φάση η ηγεσία του «Λαϊκού Κόμματος», σε ένα περιβάλλον πόλωσης και σφοδρής πολιτικής αντιπαράθεσης αποδυνάμωσαν την απήχησή του, τόσο στο σώμα των συντηρητικών ψηφοφόρων, όσο και στον εξωθεσμικό πόλο εξουσίας, δηλαδή τον στρατό. Η λύση του Μεταξά φάνηκε αρχικά να αποτελεί «το μη χείρον», καθώς με τον τρόπο αυτόν εξασφαλιζόταν φαινομενικά ο έλεγχος του βασιλιά στο στράτευμα μέσω ενός πολιτικού, αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο σύντομης επανόδου στον κοινοβουλευτισμό, έπειτα από μία περίοδο ηρεμίας. Αυτή ήταν κατά τα φαινόμενα και η άποψη του Γεωργίου.

Ο Μεταξάς, από την πλευρά του, συμεριζόταν αυτήν την ερμηνεία, όχι, όμως, και την εκτίμηση για τη διάρκεια του καθεστώτος του. Σύμφωνα με τις απόψεις του, οι οποίες ενισχύονταν από τα διεθνώς τεκταινόμενα, ο κοινοβουλευτισμός δεν είχε αποτύχει, ούτε

προσωρινά, ούτε μόνο στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, αν και αρχικά η εξουσία του ήταν εξαρτημένη από τις διαθέσεις του Γεωργίου, ο Μεταξάς προχώρησε σε μία σειρά ενεργειών για τη δημιουργία δικών του πυλώνων ισχύος, καθώς και δομών ενός μόνιμου καθεστώτος. Το βασικό του πρόβλημα, όμως, ήταν η απουσία ισχυρών ερεισμάτων, είτε στον λαό, είτε στον στρατό, ή ακόμη και σε κάποιον εξωτερικό παράγοντα. Ο βασιλιάς μπορούσε να αισθάνεται άνετα, έχοντας την υποστήριξη του στρατού και της Βρετανίας.

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, προκειμένου να αποκτήσει λαϊκό έρεισμα, προχώρησε στη λήψη φιλεργατικών και φιλαγροτικών μέτρων. Όσον αφορά στα εργασιακά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το καθεστώς στόχευε στην ύφεση των κοινωνικών αντιθέσεων που είχαν κοστίσει στον κοινοβουλευτισμό, και για τον λόγο αυτόν εισήγαγε τους θεσμούς των συλλογικών συμβάσεων, της υποχρεωτικής διαιτησίας του κράτους στις διαπραγματεύσεις μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών, και της κοινωνικής ασφάλισης, η οποία είχε σχεδιαστεί ήδη από την κυβέρνηση Βενιζέλου, αλλά δεν είχε υλοποιηθεί λόγω της πολιτικής αστάθειας. Όσον αφορά στους αγρότες, ο Μεταξάς προχώρησε στη ρύθμιση των αγροτικών χρεών με τρόπο ευνοϊκό για τους μικρούς καλλιεργητές, ενώ εφαρμόστηκε πολιτική στήριξης της τιμής των αγροτικών προϊόντων, και κυρίως των σιτηρών. Αν στον τομέα των εργασιακών σχέσεων ο Μεταξάς στόχευε στην κοινωνική ηρεμία, στον πρωτογενή τομέα στόχευε στην αυτάρκεια της χώρας μέσω της παραγωγής των μικροκαλλιεργητών, και την προσέλκυσή τους στην στήριξη του καθεστώτος, αφού διαχρονικά η τάξη των μικροκαλλιεργητών της υπαίθρου χαρακτηρίζεται από την προσήλωση σε παραδοσιακές αξίες και θεσμούς, όπως η θρησκεία, το έθνος, η οικογένεια, η βασιλεία.

Ο κύριος ανταγωνιστής στην παραπάνω πολιτική θα ήταν το Κ.Κ.Ε., τα στελέχη του οποίου, όμως, είχαν τεθεί υπό διωγμό, με τη χρήση του «Ιδιώνυμου», ενώ αργότερα και το ίδιο το κόμμα ετέθη υπό απαγόρευση. Από τις πρώτες ημέρες της δικτατορίας συνελήφθησαν τα ηγετικά στελέχη του κόμματος και δεκάδες μέλη του, με αποτέλεσμα ο ισχυρός κομματικός του μηχανισμός να κολοβωθεί και οι δυνατότητες επιρροής του μεταξύ των εργατών να περιοριστούν. Η νέα ηγεσία προσπάθησε να πολιτευτεί σύμφωνα με τις αποφάσεις του 7^{ου} Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς (1935), που προέβλεπαν την πάλη κατά του φασισμού, ακόμη και με τη συνεργασία με τα αστικά κόμματα. Ωστόσο, η κατάρρευση των κομματικών οργανώσεων του Κ.Κ.Ε. λόγω των διαρκών συλλήψεων στελεχών του και η ατολμία των δημοκρατικών αστικών πολιτικών, δεν οδήγησε στην οικοδόμηση μία σοβαρής αντιπολίτευσης προς το καθεστώς.

Τα αστικά κόμματα, άλλωστε, είχαν υποστεί απόλυτο αιφνιδιασμό από την επιβολή του καθεστώτος και στην αρχή τήρησαν μάλλον εφεκτική στάση, καθώς ήλπιζαν ότι μετά από σύντομο χρονικό διάστημα ο Μεταξάς θα προχωρούσε στην προκήρυξη εκλογών. Ο ίδιος ο Μεταξάς φρόντισε με αποπροσανατολιστικές δηλώσεις να ενισχύσει αυτήν την εντύπωση. Μόνο τα μικρά δημοκρατικά κόμματα αντέδρασαν από την πρώτη στιγμή, καθώς και μερίδα του «Λαϊκού Κόμματος», χωρίς όμως να προχωρήσουν πέρα από τη διατύπωση διαμαρτυρίας. Στις αρχές του 1937, οι ηγέτες των κυριότερων κομμάτων προσπάθησαν να υπερκεράσουν τον Μεταξά, συμφωνώντας σε ένα κυβερνητικό πρόγραμμα και πλαίσιο αρχών συντηρητικής και αυταρχικής φύσης, το οποίο πρότειναν στον βασιλιά, προκειμένου ο τελευταίος να επιτρέψει τη λειτουργία ενός κοινοβουλευτικού συστήματος. Ο Γεώργιος κώφευσε στις προτάσεις των πολιτικών, οι οποίοι, για το υπόλοιπο του έτους αναλώθηκαν στη σύνταξη υπομνημάτων διαμαρτυρίας, κρίνοντας ότι δεν υπήρχαν σε αυτήν τη φάση περιθώρια δυναμικής αντίδρασης. Ο μόνο που αντέδρασε έντονα, κατηγορώντας ευθέως τον βασιλιά, ήταν ο Π. Κανελλόπουλος, ο οποίος και εκτοπίστηκε.

Τον Ιανουάριο του 1938, οι Θεοτόκης, Σοφούλης και Καφαντάρης κατήγγειλαν το καθεστώς ως παράνομο και τρομοκρατικό, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει ένα κύμα συλλήψεων και εκτοπίσεων πολιτικών, μεταξύ των οποίων και ο Μιχαλακόπουλος, που απεβίωσε λόγω των συνθηκών στην εξορία. Από τη διερεύνηση των γεγονότων, πάντως, προκύπτει ότι το κύμα αυτό των διώξεων των πολιτικών από τον Μεταξά δεν είχε ως μόνη αιτία την αντιπαράθεσή τους με το καθεστώς. Ο Μιχαλακόπουλος, λίγο πριν συλληφθεί, είχε συνομιλίες με τον Γεώργιο, ο οποίος αναζητούσε μία εναλλακτική του Μεταξά λύση, βλέποντας τη γενική δυσαρέσκεια απέναντι στη δικτατορία. Ως εκ τούτου, οι διώξεις των πολιτικών των αστικών κομμάτων μπορούν να ερμηνευτούν και ως μία προσπάθεια του Μεταξά να αποκλείσει πιθανούς διεκδικητές της εντολής του Γεωργίου που είχε φέρει και αυτόν στην εξουσία. Στους μήνες που ακολούθησαν έγιναν κάποιες προσπάθειες στρατιωτικών κινημάτων, οι οποίες, όμως, εξαρθρώθηκαν από την αρχή. Παρά ταύτα, τον Ιούλιο του 1938 εκδηλώθηκε κίνημα στα Χανιά, υπό τον Αρ. Μητσοτάκη και τον Εμμ. Μάντακα, απότακτο αξιωματικό, με τη στήριξη και χρηματοδότηση του Τσουδερού, διοικητή τότε της Τράπεζας της Ελλάδος. Η αντίδραση του Μεταξά ήταν άμεση και μεγαλειώδης. Για την αντιμετώπιση αυτού του μικρού και αδύναμου κινήματος κινητοποίησε μεγάλες μονάδες στρατού, ναυτικού και αεροπορίας, με αποτέλεσμα το κίνημα να καταρρεύσει μέσα σε ένα εικοσιτετράωρο, υπό το βάρος της επίδειξης δύναμης του καθεστώτος.

Το κίνημα των Χανίων έδωσε στον Μεταξά την απαραίτητη αφορμή για την περαιτέρω σκλήρυνση του καθεστώτος του και του αστυνομικού του κράτους. Όχι μόνο εντάθηκαν οι διώξεις των αντιφρονούντων, αλλά ξεκίνησε και μία διαδικασία περιορισμού της βασιλικής εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό αντικατέστησε έναν μεγάλο αριθμό λειτουργών της δημόσιας διοίκησης, ενώ έθεσε υπό τον απόλυτο έλεγχό του την περιφερειακή διοίκηση, διορίζοντας τους νομάρχες και ελέγχοντας τους δημάρχους και κοινοτάρχες. Χαρακτηριστική είναι επίσης η περίπτωση της εκλογής αρχιεπισκόπου, κατά την οποία ο Μεταξάς κατόρθωσε να επιβάλει τον δικό του ευνοούμενο, Χρύσανθο, έναντι του Δαμασκηνού.

Σταδιακά, ο Μεταξάς οικοδόμησε ένα ιδεολογικό υπόβαθρο για το καθεστώς του, κατά τα πρότυπα των ολοκληρωτικών καθεστώτων της Ιταλίας και της Γερμανίας. Ήδη από τους πρώτους μήνες είχε ξεκινήσει τις δηλώσεις περί «τρίτου ελληνικού πολιτισμού», ενός οικοδομήματος που θα προέκυπτε ως αποτέλεσμα της όσμωσης και διάδοχος του αρχαίου και του βυζαντινού πολιτισμού, τροφοδοτώντας με όραμα τους Έλληνες. Η διάδοση αυτών των ιδεών του, σε συνδυασμό με την πίστη στο καθεστώς, επελέγη να πραγματοποιηθεί μέσω της σύστασης οργάνωσης νεολαίας, κατά τα πρότυπα και πάλι των φασιστικών καθεστώτων της Ευρώπης. Η Ε.Ο.Ν. (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας) είχε κάποια επιτυχία, καθώς η συμμετοχή όλων των μαθητών σε αυτήν ήταν υποχρεωτική, ενώ η προπαγάνδα του καθεστώτος αξιοποιούσε τα μέσα που βρίσκονταν στη διάθεσή της, όπως ο κινηματογράφος, τα έντυπα και άφθονα κονδύλια για διάφορες εκδηλώσεις.

Βασισμένος στη «νομοτελειακή υπεροχή» του δικτατορικού καθεστώτος έναντι του «φαύλου» κοινοβουλευτισμού, και την αίσθηση «πεπρωμένου» για τον «τρίτο ελληνικό πολιτισμό», ο Μεταξάς προχώρησε σταδιακά και στη διατύπωση της πολιτικής του ιδεολογίας. Σύμφωνα με αυτήν, πηγή της κρατικής εξουσίας είναι ο θεσμός της βασιλείας, και ο βασιλιάς έχει ως καθήκον τον διορισμό του αρχηγού της κυβέρνησης, ο οποίος είναι υπεύθυνος απέναντί του. Τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης διορίζονταν επίσης από τον βασιλιά, έπειτα, όμως από πρόταση το αρχηγού της κυβέρνησης. Με τον τρόπο αυτόν, φορείς όλων των εξουσιών του κράτους είναι ο βασιλιάς, ο αρχηγός της κυβέρνησης και τα υπόλοιπα μέλη της. Στο πολίτευμα αυτό ο λαός δεν αποτελεί φορέα εξουσίας, αλλά έχει καθαρά συμβουλευτικό ρόλο έναντι των παραπάνω φορέων εξουσίας. Για την επιτέλεση του ρόλου αυτού δεν υπάρχει ένα ενιαίο σώμα αντιπροσώπευσης, αλλά ξεχωριστά σώματα για κάθε μία από τις κρατικές εξουσίες. Οι ιδέες αυτές του Μεταξά δεν υλοποιήθηκαν και το ελληνικό κράτος διατήρησε τις δομές του. Παρά ταύτα, η πλήρωση των καίριων θέσεων του κρατικού μηχανισμού από ανθρώπους της εμπιστοσύνης του Μεταξά, επέτρεψαν στο

καθεστώς να επιβάλει σε κάποιο βαθμό τη λειτουργία του κράτους στα μέτρα της μεταξικής ιδεολογίας.

Το πρόβλημα, όμως, που ανέκυπτε από τον διορισμό στελεχών σε θέσεις ευθύνης ήταν ότι, εξαιτίας της αντίθεσης των πολιτικών και των πλέον διακεκριμένων μελών της ελληνικής κοινωνίας, επέβαλε στον Μεταξά την αξιοποίηση ανθρώπων με περιορισμένες ικανότητες και με μόνο κριτήριο την αφοσίωσή τους στο πρόσωπό του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της αποδοτικότητας του κρατικού μηχανισμού, φαινόμενο που εντάθηκε περαιτέρω από την ευθυνοφοβία που καταλάμβανε τους κρατικούς υπαλλήλους και λειτουργούς. Ως εκ τούτου, ακόμη και η επίκληση της «λαϊκής» πολιτικής του καθεστώτος δεν ήταν ικανή να προκαλέσει τη συμπάθεια του πληθυσμού, του οποίου η αντίθεση στη δικτατορία γινόταν ολοένα και πιο εμφανής. Ο Μεταξάς απάντησε σε αυτήν την εξέλιξη με τη διεύρυνση του αστυνομικού κράτους, πράγμα που οδήγησε σε περαιτέρω αποξένωση του καθεστώτος από τη μεγάλη μάζα του ελληνικού λαού.

Σύνοψη

Η αδυναμία του ελληνικού πολιτικού κόσμου να βρει έναν ελάχιστο κοινό τόπο, πάνω στον οποίο θα μπορούσε να οικοδομηθεί ένα σταθερό σύστημα, ικανό να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της εποχής και τα εγγενή προβλήματα του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας, οδήγησε, υπό την επίδραση και της διεθνούς οικονομικής κρίσης σε περαιτέρω πόλωση. Η πόλωση αυτή, τροφοδοτούμενη και από τις παρεμβάσεις των στρατιωτικών, κατέληξε στην απορύθμιση της πολιτικής ζωής και την αναμόχλευση του πολιτειακού ζητήματος, με τελικό αποτέλεσμα την αποδοχή της *de facto* επαναφοράς της βασιλείας, ακόμη και από τους Φιλελευθέρους, ανεξάρτητα από τη νοθεία που πραγματοποιήθηκε στο σχετικό δημοψήφισμα.

Η βούληση του βασιλιά, Γεωργίου Β', να κυβερνήσει ουσιαστικά τη χώρα, και μάλιστα χωρίς να υπαχθεί ο ίδιος στην επιρροή των πολιτικών ή και των στρατιωτικών του στηριγμάτων, τον οδήγησε στην επιβολή δικτατορίας, υπό τον Ι. Μεταξά, του οποίου η πολιτική δύναμη και η απήχυσή του στους στρατιωτικούς ήταν περιορισμένη, και, ως εκ τούτου, δεν αποτελούσε απειλή για τον θρόνο. Σταδιακά, όμως, ο Μεταξάς κατόρθωσε να δημιουργήσει δικές του δομές εξουσίας στον κρατικό μηχανισμό, και να αποκτήσει μια κάποια ανεξαρτησία, η οποία, πάντως, περιοριζόταν από τον Γεώργιο, που διατήρησε την επιρροή του στο στράτευμα και τις σχέσεις του με τον βρετανικό παράγοντα. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου αποτελεί, ως εκ τούτου, ένα πλέγμα συμβιβασμών και αλληλεξάρτησης μεταξύ του δικτάτορα και του βασιλιά, το οποίο εξυπηρετούσε και τους δύο πυλώνες του.

Η προσήλωση, όμως, του Μεταξά στις ιδέες του ολοκληρωτισμού, γέννησε αντιδράσεις μεταξύ των πολιτικών και δυσaréσκεια στις τάξεις του πληθυσμού, παρά τα φιλολαϊκά μέτρα που εισήγαγε το καθεστώς. Με βάση την πρακτική που ακολουθούσαν την ίδια περίοδο αντίστοιχα καθεστώτα στην Ευρώπη, αλλά ακόμα και μη φασιστικές ή αυταρχικές κυβερνήσεις άλλων χωρών, ο Μεταξάς αντέδρασε στη δυσaréσκεια με τη σκλήρυνση του καθεστώτος, την επιβολή αστυνόμευσης σε κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής και μαζικές διώξεις αντιφρονούντων. Οι προσπάθειές του για την απόκτηση λαϊκού ερείσματος, απαραίτητου τόσο για τη διατήρηση του καθεστώτος, όσο και για την εξισορρόπηση του βασιλικού ερείσματος στον στρατό, απέτυχε και περιορίστηκε στο πεδίο δράσης της Ε.Ο.Ν. Παρά ταύτα, το καθεστώς διατηρήθηκε μέχρι την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου το 1940.

Βιβλιογραφία

- Clogg Richard, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999
- Koliopoulos Ioannis, *The last years, 1936*, στο Kitromilides Paschalis (ed.), *Eleftherios Venizelos, the trials of statesmanship*, Endiburg University Press Ltd, Endiburg 2006, σ. 234-247.
- Koliopoulos John – Veremis Thanos, *Modern Greece, A History since 1821*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.
- Βενιζέλος Ελευθέριος, *Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου: η ιστορία της νεώτερης Ελλάδος, τόμ. Β΄*, Ιστορικά Εκδόσεις, Αθήνα 1964.
- Κολλιόπουλος Ιωάννης, *Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1^η Μαρτίου 1935 έως την 28^η Οκτωβρίου 1940*, , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ΄*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 358-453.
- Οικονόμου Νικόλαος, *Η περίοδος από τον Σεπτέμβριο του 1926 έως το 1935, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ΄*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 304-326.
- Ρήγος Άλκης, *Η Β΄ ελληνική δημοκρατία, 1924-1935: Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.